

ACC. N:R M. 10829: 1-32.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Landskap: Småland
Härad: Tunnerbo
Socken: Göteryd
Uppteckningsår: 1948
Upptecknat av: Janne Augustsson
Adress: Näs, Göteryd
Berättat av: olika personer, se uppt.
bladens baksida.
Född år i

Vidskepelse, seder och tro. s. 1-32.

Widskepelse, seder och tro.

För 100 år sedan och dessförinnan fanns det personer som tillagade smörja för värk på ohyggligt sätt. Mitt i sommaren när solen var som hetast tog man en kuggarm och stoppade den levande i en glasflaska vilken man satte i solen. Tillös ormen var smält och fettet var pressat ur honom och var på botten av flaskan. Sedan togs ormskinnet och bevranglet upp och man tog av smörjan och smorde värkbrutna personer med den vilket troddes hjälpa bra enär ormens eter även var inblandat i smörjan. Berättarens mormors hustru Ingjerd Persdotter i Burhult norrøst som var född 1807 låg länge nedbruten av värk och blev på slutet av 1850-talet smord med ormfett. Omkring 1860 blev botemedlet bortlagt.

När barnlösa makar förr i tiden önska-
de barn brukade de sätta en vedströj
upp och ner med framdelen mot marken
varefter mannen och hustrun bakifrån
kröpo på marken under framoknet och
skulle även passera över glyggorna på
åsarna där skaklarna fästades. Efter
att hava gjort dessa konststycken
efter vissa bestämda regler trodde
de sig säkert få arvingar i sinom
tid. Sedn var bruklig i Göteryd för
100 år sedan men den skall hava före-
kommit även senare någon gång.
Även andra liknande medel användes.

De kvinnor som blötte ner sig
mycket fram till när de tvättade byk-
sades få en fyllekund till man.

De som ginga sina skor utåt sådes
bliva gifta i en annan socken.

Den som ville hava fur att få my-
cket smör skulle ställa sig på gödselhögen
Valborgsmässoften och innan solen
gick upp och skraka: "Så långt detta
ropet höres blir allt sankt mitt.

Den mjölk som såldes klippste man i
med en sax eller skar i den med en kniv
eller stack i den med en strumpsticka
i kors eljest blev kon förjord. Detta
var ännu allmänt bruk på 1860-talet
men förekom även långt senare.

När man lade en hätsko i den öppna
spisen med tån vänd utåt mot stugan
så fordes inte böken komma till gården och
taga några höns.

När man satt ärtarna skulle gubben och käringen nakna rida grense på en bagge omkring ärtlandet en morgon innan solen gick upp ty då fick man många ärter till "attasö" det året.

Den kalle som man ämnade "lägga på" skulle "be för nödigt straff." Han lades upp på en tavla och busades på halsen med en kniv varefter han togs ner och fick leva. Dessa båda bröder hava varit brukliga i Göteryd på första hälften av 1800-talet men hava på enstaka ställen använts långt senare. Ett medelålders par skall hava ridit nakna på en bagge omkring ärtlandet både på 1890-talet och in på detta århundrade.

Skervan hos barn botades på många sätt och ett av dem var följande varvid 2 personer hjälptes åt. Den ena hade tre rågstån med 3 leder på varje strå. Hon tog ett strå och slog baret med det på det sjuka stället. Den andra personen frågar då: "Vad hugger du för" och fick till svar: "För knarr och för vre och för senabräck". Efter att hava upprepat detta 3 gånger med varje strå troddes skervan vara botad. Botandet av skervan på många olika vidskepliga sätt har förekommit i Göteryd ända till sekelskiftet och många funnas som trodde det gjorde nytta.

Om en hästsko låg på vägen med sin vänd mot upphittaren betydde det lycka och den togs upp.

För att freda sig för trollen skulle man slipsa en lina vass och hänga den på en hög stång i närheten av husen ty då voro trollen rädda för att skära sig av den.

När man hämtade barnmorshen med hästskjuts fick man ej stoppa in den överflödiga delen av förspänsremmarna i sälgorna ty då blevo plågorna större för den väntande barnaföderskan. Detta var allmänt tal långt in på 1900-talet men hade då kommit ur bruk.

Om man blåste mot den första svala som var syftlig om våren så gick det att lösa upp alla knutar.

Om svalorna flög så lågt över vattnet att de slappade vingspetsarna blev det snart regn.

Den som hann lägga sig först värfram-
aftons kväll blev krickast hela året.

Den som inte steg upp ur stolen
när det städades under den han blev
lat under hela året.

Om en ko drack av brynerattnet
i brynerkoen fick hon ej någon kalv mera

slipsten

När en sugga ej blev i gris bränni-
de man bondbäner och gav henne vil-
ket ansågs vara ett bra medel.

Om någon av kuskarna på bruket
= Delary välte med ett lass råg fick han
bestå ett stopp brännvin och i senare
tid en liter brännvin på hela arbetslaget.

Denna sed har varit bruklig så långt
tillbaka någon minnes och den slutade
1907 när "kroen" togs bort i Ellenhult
och det blev värre att få fett i brännvin

Flickans allhålgonabön.

innan flickan lade sig allhålgonadagens kväll läste hon följande: "Allhålgona konungar tre, vem skall jag i denna natt få se, vems duk ska ja bre, vems säng ska ja re, vems brud ska ja bliva, vems namn ska ja bära." Den karl som flickan drömde om under natten skulle hon gifta sig med. Denna vackra vers har jag ej hört förrän i år men den skall vara mycket gammal.

När flickan hittade ett helt sådeskorn i brödkakan när hon skar bröd skulle hon lägga det över ytterdörren.

Samma namn som den förste man hade som gick igenom dörren skulle hennes man hava. Denna sed blev troligen bortlagd i Götaryd på 1880-talet.

Katten till den 13 december fick ingen gå mitt på vägen emellan hjulspåren ty då klyvde glaset dem med sin sikhling som han hade på ryggen.

Vår räfsesorra på Delary inte kunde följa med "slättakärrarna" på släta ängar passade de på vid måltiderna och drog en spik längs eggen på liarna så att de blevo slöa.

En bit ^(stenig) slättermark väster om vägen i Staverud där Delary slätterkarlar fingo fäga sina liar föddärvade har kallats "drängafräten".

En bit tvig slättermark höger om vägen i Staverud där Delary räfsesor brukade bryta sönder rivor har kallats "jullipen". Dessa namn äro nu bortglömda sedan det gamla höstafolket dött ut.

ACC. N:R M.10829:10.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV
10

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV
11

När någon person omkommit genom drunkning och ej kunde hittas tog man en tupp med i båten när man drogde. När båten kom över det ställe där den drunknade låg började tuppen gala var- för man skulle söka här. När en torps- re på Skogstorp under Åskenäs jämta en 12-årig son en natt omkring 1870 skulle ro över "Bråtabäck" som är ett vattendrag emellan Träckhultssjön och Hängasjön och är sockengräns mot Hamneds drunk- nade bida. Då pojken ej kunde hittas bar man ner en tupp i draggbåten och då denna kom över det ställe där gossen låg gal tuppen och man drogga de upp gossen. Denna sed har varit bruklig i Götaryd åtminstone i 300 år tillbaka men fallet i Åskenäs är det sista jag hört.

ved
tes
lass
i ja
om =
varna
tt
ägra
krarna
na
ej
le
des
820-
osatt
on

När någon person omkommit genom drunkning och ej kunde hittas tog man en tupp med i båten när man drogade. När båten kom över det ställe där den drunknade låg började tuppen gala varför man skulle söka här. När en torpare på Skogstorp under Åskenäs jämtte en 12-årig son en natt omkring 1870 skulle ro över "Bråtabäck" som är ett vattendrag emellan Häckhultssjön och Hängasjön och är sockengräns mot Hamneda drunknade båda. Då pojken ej kunde hittas bar man ner en tupp i draggbåten och då denna kom över det ställe där gossen låg gal tuppen och man drogade upp gossen. Denna sed har varit bruklig i Götaryd åtminstone i 300 år tillbaka men fallet i Åskenäs är det sista jag hört.

När kuskarna på Ry vältte med ett lass säd fingo de bestå en liter cognac och om de vältte med ett lass hö fingo de bestå en liter brännvin på hela arbetslaget. Denna sed upphörde omkring 1905.

Om man hade kvickrot i åkrarna skulle man spänna stutarna för ett årder julaftons morgon och köra några färer kors och tvärs i snön på åkrarna så slapp man något röte i åkrarna nästkommande år. Denna sed var ej allmän i bygden men en del körde och trodde att det hjälpte. Det troddes vara ordinerat av "Klokanna" på 1820- eller 1830-talet och då hon var bosatt både i Pjätteryd och Götteryd lärde hon bort det i båda socknarna.

På snart en ko hade kalvat så skulle genast alla greperna samt "sopekosten" som fanns i fähuset vändas upp och ner så skulle kalven komma att trivas.

Denna sed brukades på 1840-talet och troligen senare på en del ställen och den var mycket gammal.

På Delary inägor har legat en sten som kallades "drängalötten" där männen prövat sin styrka sedan långt tillbaka på 1800-talet. Detta slutade för 45 år sedan.

I närheten av Ekenäs kvarn har även funnits en sten som kallades "drängalötten" där männen på 1890-talet samlades för att pröva vem som var starkast. Denna ^{sten} användes ej någon längre tid och är nu borta för länge sedan.

Midsommarnatten skulle flickan sitta vid en källa och titta i vattnet och vid ett visst klockslag skulle ansiktet av den karl visa sig som hon sedan skulle gifta sig med. Om flickan satt i ett mörkt rum om natten och såg i en spegel hade det samma verkan.

Om man bakade en plätt på pannjärnet utan en tesked mjöl, en tesked salt och en tesked vatten, utan plätt och utan att tala med någon under tiden, och åt den om kvällen utan att dricka något till den så skulle man under natten drömma om den karl man skulle gifta sig med.

Var det en pojke som bakade drömde han om den flicka han skulle få.

Flera hava bakat på lek i senare tid.

Man skulle taga en flädersmus och döda den med ringfingret och krama blodet av den i högra handen. Om man sedan hälsade på den flicka man ville ha så blev man gift med henne.

Kärrfolket kom ut ur kyrkan juldagens morgon skyndade alla mot hemmet så fort de kunde ty den som kom först hem fick sin gröda inbärgad först under nästkommande år. De som ägde bössor gick ut och sköto ett skott i luften genast de var hemkomna så det skulle höras att de var hemma. Denna sed har varit vanlig långt in på 1900-talet och omkring 1910 hörde jag sist när ett sådant skott avsköts när jag var på hemväg från kyrkan. Det var hemmansägaren Johan Isaksson Håstbergä ^(född 1876) som då var hemkommen.

När man hade tandverk skulle man spotta på ett papper ^{si att ingen} såg det och överlämna det till en annan person så fick han tandvärken i stället.

När de första tranorna syntes flyga åt söder om hösten så var det tid att ta upp potatisen.

Den som lagade sina kläder medan han hade lems på sig han fick ritta och dö.

När linfröet förr skulle sås skulle det läggas ~~in~~ i kokta ägg och en tesked ibland det i såmättet och när den som sådde kom till äggen skulle han äta upp dem. Äggen skulle läggas i så att inte den som sådde visste om det.

Detta hade den verkan med sig att det blev bra linskörd. Kom ur bruk på 1880-talet.

ACC. N:R M. 10829:16.

På 1830- och 1840-talet var det vanligt i Jämskults rote att man satte ut mat till tomtarna julaftons kväll och det fanns de som vidhålla denna sed till på 1890-talet på andra orter.

Enligt de gamlas talesätt hade ett ihållande takdropp på en ovädersdag och en trätlysten kvinnas likhet med varandra varför många sade: "Hon är värre än 3 dagars regn".

Om man tog på sig något klädesplagg "avit" om morgonen så fick man inte taga det ~~av~~ sig förrän kvällen ty då blev det stor otur under hela dagen.

Om man gick vilse i skogsmark och ej visste var man befann sig så skulle man vända alla kläder man hade på sig

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND
16

ACC. N:R M. 10829:17.

körde nattetid på hästen plötsligt förmås att gå av honom "hult" det 3 gånger ovan kynda sig att i gäst fick han en individ eller n i närheten. 1800-talet.

person hade en så gick han in strödde kvick i aldrig någon ka sorters "kyss" och kreaturen för va som ej drogs

När 2 eller flera personer metade och en av dem kom att stiga över någon annans metraft måste han gå baklänges tillbaka igen eljest var fiske lyckan förstörd på det mete han stigit över. Detta har varit brätt av metare så sent som 1913 på en plats i Göteryd.

Den som hade bölder med varbildningar på kroppen skulle kräma ut av varet i ett papper och lägga det bakom en torr enebuske. Kom sedan någon och högg ner busken så fick han bölder i stället.

När man band en vass lina i taket över hästen så torades inte maran komma om natten och rida honom eller fläta hans man. Detta medel har ej använts på 1900-talet som jag vet.

När fläsket efter julgrisen legat i salt tillräckligt länge hängdes det upp på spikar för att torka och brukade på sommaren ätas rätt på en del ställen utan att vara rökatt. Detta har givit upp hov till ordstädet: "När fläsket har kört göken kan det ätas rätt."

När någon hade stur med sina kreatur så att dessa voro mycket sjuka eller dogo trodde man att någon ovän följt dem eller att något trälltyg kuserade i fähuset så att djuren ej frivdes där. Ett medel att räda bot mot detta var att skaffa en mycket stor lås som var tillräckligt med järn i och sätta den i "laggärsdöan" så kunde inte trollen eller ovännerna hava någon makt med djuren. Detta har varit i bruk omkring 1915 i Götersby.

Brännvinet ansågs vara en nödvändig-
hetsvara i Göteryd under de första 70 åren av
1800-talet av en stor del av befolkningen.
Ifrån 1800 till dess husbehovsbränningen
upphörde sågs det förfärligt mycket både av
de förmögna och av det fattiga folket och
brännvinet krävde både direkt och indirekt
många dödsoffer. I de flesta byar fanns
hembränneri och där fick man köpa i
hvarnervis så mycket man ville och det
finnes många exempel på att de som voro pank
på penningar köpa upp både tröjan och väs-
ten innan de gingo därifrån. De förmögna
voro för det mesta periodsupare som köpa
tills de var "färvetade" och ej förmådde längre
och sedan hålla sig nyktra en tid. Då som
nu fanns det dock personer som ej smakade
sprit eller också voro mycket mättliga med den

Av dem som voro så försupna att de ej kunde undvara brännvin var det en och annan som blev liggande ute och frös ihjäl medan andra idroga sig sjukdomar och något annat botemedel för dem ^{in brännvin} fanns knappast att tillgå.

Barnen lärde sig på många ställen att dricka brännvin när de voro små. När ett barn låg i vagnen och skrek lade man lite socker i en tunn lase och vek ihop det till en "sudd" vilken man doppade i brännvin och stoppade i munnen på barnet vilket började suga och teg sedan. Småpojkarne vande sig tidigt att smaka på brännvinet och övade upp sig till att få begär efter det och det var ett stort nöje för de äldre att se dem struckna.

Flickorna däremot hade avsmak för brännvin tills de blivit vuxna och det var sällan de berusade sig men när de kommo i medet

aldern hade de flesta blivit vana vid att ta en sup och det var en och annan som blev en riktig fyllekäring på äldre dagar. När det bjöds brännvin på första hälften av 1800-talet var det mest en bräddad "junnfru" man fick att tömma och den som kunde ta tömma den i ett tag utan att ta den från munnen han var en bra karl. Senare använde man muggar och vid kalas silvertumlare som det gick mycket brännvin i. När de som ej vara så vana vid brännvinet behövde tid på sig att tömma mättet blevo de utsatta för spe av de andra närvarande.

När folket gick till kyrkan i stora sällskap hade de flesta männen en medelstor "potäll" med brännvin i "livlämman" för att kunna bjuda sällskapet och andra bekanta som man träffade en

flaskesup. även kvinnorna hade små flaskor i klänningslämman varav man bjöd släktingar och vänner en klunk brännvin när man bjöd dem "gärro" men alla var i regel nyktra vid kyrkibesöken.

Folket var mycket religiösa och att de hade brännvin med vid kyrkan ansågs de ej vara varken synd eller skam bara man inte tog för mycket. På hemvägen var alla i ett stort sällskap och då talades först och främst om predikan och "ingångsorden" till den och vad prästen sagt. Både män och kvinnorna deltog här under stor allvarsamhet. Detta hindrade inte att hela sällskapet stannade några minuter och de som hade brännvin och gorän kvar bjödo över lag så att alla fick lika varefter färden fortsatte

När Snärhults och Prästabygds kyrkfolk
voro på hemväg hade de sällskap med en
del av Burhults kyrkfolk som även gingo
"jåraväjjän" och togo av denna vid en plats
i Snärhults skog som ännu kallas "wile-
stikkän". På Snärhults ägor bodde en snick-
are Jon Svensson som omkring 1850 följde
ett omkring 15 alnar långt timmerträd och
lode det vid vägskalet till sittplats och
det låg kvar under 1850-1860-talen. När
kyrkfolket kom dit satte de sig att vila
en stund och gjorde då slut på det
brännvin som fanns kvar innan sällskapet
skildes åt. När folket kom hem voro
de trötta och människor och djur behövde
mat. Sedan togo de bibeln och letade
rätt på ingångsorden som prästen höft
till predikan och läste både dem och annat

i boken. Men det fanns även kyrkfolk som
ej gick hem genast efter Tjänsten. Vid Göte-
ryds kyrka förekom söndagshandel vid en sad-
stund där den nya kyrkogården nu är belägen
men denna upphörde på 1850-talet. Där såldes
alla handa varor som behövdes på ett eller an-
nat sätt. Lilla-handlarna kommo alltid med
sina lass från Bleking och Kullen under
gudstjänsten så att de kunde börja ka-
messen när folket kom ut ur kyrkan.
Ibland var kören full, sällan sur och
hästen ~~halv~~ halvdöd. Även smyghandel
med brännvin förekom emellanåt i närheten
av kyrkan men det var mest sämre folk
som blevo kvar och söpo där. Det var ej
ovanligt att en eller annan soldat kom till
kyrkoparaden berusad och oputerad
vilket sedan hade till följd att han fick

mottogs ett visst antal par spö på Ry en
av de närmaste dagarna. Ibland blev stryken
uppdelad på 2 eller 3 dagar i rad då den
felande hade att inställa sig där. Till de som
exerade först på 1800-talet delades ut brännvin
i samband med den andra provianteringen
och de flesta knekterna voro mycket begisna
på fylle. De flesta av allmogen kunde bära
ett rus varför de voro lugna och beskedliga
även om de voro nyktra men det var långt
ifrån alla. Även de flesta som levde ett bersäsk-
liv under ruset voro i nyktert tillstånd äng-
fulla och kyrkliga och något fritänkeri var ej
vanligt i Göteryd. De rike bönderna hade makten
och kunde göra med sitt husfolk nästan som
de behagade innan de fingo stå kyrkoplikt.
En bonde i Elisköpe som var hård och
brutal när han var nykter var wild när

han blev berusad och slog folket och slog sönder vad han kom över varför man matade honom med brännvin så han låg full i månadsvis och förväddade ej stiga upp. Både hustru, barn och tjänare blevo utsatta för svår misshandel på många ställen. En annan bonde i Elisköp som var född 1793 och dog 1853 hade stor gård och mycket arbetsfolk men var själv full mycket av tiden. När hustrun hade maten till det myckna folket i det närmaste föredig var det hans största nöje att springa upp ur sängen och taga matgrytan på fotaringen i den öppna spisen och kasta den ut på köksdyngan. Evn sedan husbehårens bränningen blivit förbjuden flödade brännvinet vilt i Göttyd i ett 10-tal år. Några fortsatte med hembränningen som vanligt

och blevo till sist idömda stora straff. En bonde, Börjesson, i Holmseryd kunde ej betala böterna utan måste lämna sin gård och blev utfattig. På Eskensås var kronbränneri och i Rännäs fanns 2 lagliga försäljningsställen. Det ena innehades av Karl Pettersson Cedergrén född 1824 och död genom olyckshändelse vid kyrkobygget 1858. och det andra hade D. Eichvurtzel som var född i Värnamo 1801. Dessutom fanns det många smygkrogar eller lönnkrogar på olika ställen i socknen där de förstås fingo köpa brännvin eller "gökar". Ett av dessa var "Lurebo" i Elisköp som fått öknamnet efter de gökar (lurar) som där såldes en lång tid. De flesta smygkrogarna skötes av gifta kvinnor som därav hade en extra inkomst till hjälp i sin fattigdom.

Lönnkrögeriet medförde många både sorgliga
och lustiga följder ty när krögarna alltid
voro fattiga fingo de alltid utjåna straffet
i fängelse med vatten och bröd såvida inga
andra omständigheter lade hinder i vägen.
Enligt gamla papper blev hustrun till f:
artilleristen Kronwall i Ry född 1809 omkring
1860 tillerkänd ersättning ^{av fattighuset} för vård av ett spädbarn
tillhörigt en hustru som utjånade 21
dagers fängelse i "Wäxjö" för olaga bränn-
vinsförsäljning. Enligt uppgift av Johan
Pihl Lillaryd född 1893 var det ett torparfolk
som bodde i Ramnäs där hustrun silde gökas
och äkte fast därför. Sedan de lugliga kro-
garna voro försvunna fanns gästgivaregär-
den på Ryfors alltjämt kvar på 1870-
och 1880-talen och där fick man ropa
så bra man ville.

Gammaldags Talesätt.

När kuskarna och dagsverks-
parna körde tackjärn från järnbruket
vid nuvarande Delary till Halmstad på 1830-
och 1840-talet måste de upp mitt i natten
och togo då fram "pläntan" och togo
sig en "krasskä" för att bli klara-
na. Som "röjekäst" medan de voro borta
hade de med sig en stor mängd mat, förvarat i
ett matkruke samt en kanna brännvin till
spöja ner maten med enär den äts i "torre"
vid pusterställen under färden. När det
medförda brännvinet var slut var det
ej svårt att få tag i mera om man
ville. Resorna tog hela veckan enär man
även hade stora lars på hemvägen för
brukets räkning. Både oxarna och karlar-
na fingo fara mycket illa särskilt vid svårt
väder.

Midsommaraftons kväll skulle man plocka sju sorters vilda blommor däribland en kärleksört och en klöverblomma och lägga dem under "hövden" i sin säng. Den man sedan drömde om under natten skulle man gifta sig med. Under tiden man plockade blommorna fick man ej tala något.

Örligheten var för stor i Götaryd liksom "suntäns" och när tjuvar blevo tagna på bar gärning fingo de förfärligt med stryk ibland. Var det någon fattig från hemtrakten fick han sedan gå fri men var det yrkestjuvar blevo de häktade och det var då en fjärdingsman som fick följa den tagne med till häktet och det fanns fjärdingsmän som gjorde vad de kunde för att få så många häktade som möjligt enär de då själva fingo en extra inkomst av resorna.

Färden till "Wäxjö" gick ej så fort för i tiden utan man fick övernatta på gästgivare-
gårdarna och där röps bra ibland. Vår fjär-
dingssmannen blevo glada i hagen tyckte de
synd om fången som låg i bojer varför de
även hällde i honom så mycket brännvin
han ville ha. Detta hade till följd att
både fjärdingssmannen och fången varo mycket
fulla när de komma fram och det hände
att fjärdingssmannen i fyllan slarvat bort
"fåfångsredan" så han hade svårt för
att få givven mottagen och var i fara att
bliva inburet själv.

En man i Göteryd, född 1842, blev
på 1880-talet idömd fängelsestraff för
slagsmål men lät inte taga sig. Till sist
gick han till fängelse i "Wäxjö" och ville "göra
straffet" men då han inte hade några papper att
visa ville man inte taga emot honom givet utan han fick vänta
ett par dagar